

Το κείμενο του Chris Lightfoot και της Όλγας Καραγιώργου, "Το Βυζαντινό Αμόριο" (τεύχος 69, σελ. 92-96), αναδημοσιεύεται εδώ με τις διορθώσεις των συγγραφέων, που δεν έγινε δυνατό να περιληφθούν στην αρχική δημοσίευσή του για λόγους διαλειτουργίας των ΕΛ.ΤΑ.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΑΜΟΡΙΟ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΜΙΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

Dr Chris Lightfoot
Πανεπιστήμιο του Durham

Όλγα Καραγιώργου
Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης

Το Αμόριο είναι γνωστό στην ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ως η γενέτειρα πόλη μιας βαρχυβίας δυναστείας αυτοκρατόρων: του βραδύου Μιχαήλ Β' (820-829), του δύομιουρου Θεόφιλου (829-842) και του μέθυσου Μιχαήλ Γ' (842-867). Το Αμόριο είναι επίσης γνωστό ως ο τόπος μιας σημαντικής συμφοράς για τη Βυζαντινή αυτοκρατορία: της λεηλασίας, πτώσης και καταστροφής του από τα στρατεύματα του Άραβα χαλίφη Μοχαμέτ αλ-Μουτασίμ το 838. Η πόλη κατέχει εξέχουσα θέση στις σελίδες της βυζαντινής ιστορίας κατά την περίοδο από τον 7ο έως τον 12ο αιώνα. Ο Λέων ο Γ' διέταξε στρατηγός του θέματος του Ανατολικού με έδρα το Αμόριο, προτού αναρχηθεί στον αυτοκρατορικό θρόνο το 717. Στο Αμόριο κατέφυγε και ο γιος του Κωνσταντίνος ο Ε' για ασφάλεια το 741/2, στη διάρκεια της στάσης του Αρτάβασδου. Επίσης, κοντά στο Αμόριο, στη μάχη της πεδιάδας της Παγκάλειας, οι αυτοκρατορικές δυνάμεις, υπό τον Βάρδα Φωκά, νίκησαν τον στασιαστή στρατηγό Βάρδα Σκληρό το 978. Τέλος, στο Αμόριο ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' νίκησε τους Τούρκους το 1116.

Η πόλη αποτελούσε θέση κλειδί στην άμυνα της βυζαντινής επικράτειας λόγω της θέσης της σε έναν από τους κυριότερους δρόμους που, διασχίζοντας τη Μικρά Ασία, συνέδεε την Κωνσταντινούπολη με τα ανατολικά σύνορα και το Αραβικό χαλιφάτο. Τον 7ο αιώνα το Αμόριο έγινε έδρα του "στρατού των Ανατολικών" και πρωτεύουσα του "Ανατολικού θέματος", της μεγαλύτερης και σημαντικότερης επαρχίας της βυζαντινής Μικράς Ασίας. Κατά συνέπεια, δεχόταν συχνές επιθέσεις από τους Άραβες, ιδιαίτερα κατά τον 7ο και τον 8ο αιώνα. Το Αμόριο υπήρξε συχνά τόπος συγκέντρωσης των αυτοκρατορικών στρατευμάτων και προσωρινός σταθμός στις πορείες τους προς το μέτωπο. Επιπλέον, στο Αμόριο διαδραματίστηκαν πολλές πράξεις ηρωισμού και αυτοθυσίας για την προστασία όχι μόνο του Βυζαντίου αλλά και ολόκληρης της Χριστιανοσύνης, δεδομένου ότι στους λεγόμενους "σκοτεινούς αιώνες" η Μικρά Ασία αποτελούσε τον κύριο προμαχώνα κατά της εξάπλωσης του Ισλάμ.

Το Αμόριο όχι μόνο συνέχισε να αποτελεί στρατιωτική βάση ζωτικής σημασίας, αλλά κατάφερε παράλληλα να διατηρήσει τον πληθυσμό του στη διάρκεια αυτής της παραγωγούς εποχής, κι έτσι υπήρξε, σύμφωνα με τις πηγές, μια από τις λίγες πόλεις της Μικράς Ασίας που επέζησε των "σκοτεινών αιώνων". Μια αραβική πηγή, το παρουσιάζει ως την τρίτη μεγαλύτερη πόλη, μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, σε ολόκληρη τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Λόγω της θέσης του πάνω σε κύρια οδική αρτηρία, το Αμόριο ήταν προσωρινός σταθμός όχι μόνο στρατευμάτων αλλά και προσκυνητών στο ταξίδι τους προς τους Αγίους Τόπους. Είναι γνωστό ότι ένας από τους πρώτους που επισκέφθηκε την πόλη ήταν ο Άγιος Θεόδωρος ο Σκευώτης, ο οποίος θαυματουργήσε στο Αμόριο στα τέλη του 6ου αιώνα. Ο Άγιος Αντώνιος ο Νεότερος πέρασε από το Αμόριο κατά το πρώτο μισό του 9ου αιώνα, και ο Βίος του αναφέρει ότι ο άγιος βρήκε τους κατοίκους του αφιλόξενους. Τον 11ο αιώ-

να επισκέφθηκε το Αμόριο ο Δαμιανός Δαλασσηνός, ταξιδεύοντας από την Έφεσο προς την Ανατολή. Είναι επίσης πιθανό να πέρασαν από το Αμόριο και Βάρβαροι προσκυνητές κατά τον 10ο -11ο αιώνα, όπως για παράδειγμα ο Swein Godwinsson, ο οποίος ταξίδεψε με ομάδα Άγγλων διαμεστούς της Μικράς Ασίας το 1051, αλλά πέθανε από το κρύο στη διάρκεια του βαρύ ανατολικού χειμώνα.

Αρκετοί Άγιοι συνδέονται με το Αμόριο. Ο Άγιος Βλάσιος (Βασίλειος) του Αμορίου λατρεύεται ακόμη στις χριστιανικές κοινότητες των Βαλκανίων. Οι σαράντα δύο αξιωματικοί από το Αμόριο, που αιχμαλωτίστηκαν μετά την πτώση της πόλης το 838 και στη συνέχεια θανατώθηκαν από τους Άραβες επειδή αρνήθηκαν να αλλάξουν την πίστη τους, κέρδισαν με το μαρτύριό τους τη θέση τους στο θρησκευτικό εορτολόγιο (6 Μαρτίου), ενώ η αταλάντευτη πίστη τους δοξάστηκε σε ύμνο που συνέθεσε ο μεγάλος κληρικός του 9ου αιώνα, Ιωσήφ ο Υμνογράφος. Η σπουδαιότητα του Αμορίου στη θρησκευτική ιστορία βασιζεται κυρίως στο γεγονός ότι η πτώση της πόλης κατά την πολιορκία των Αράβων το 838 σηματοδότησε την τελική ταπείνωση των εικονοκλαστών και οδήγησε άμεσα στην επαναφορά της Ορθοδοξίας το 843. Η πολιορκία του Αμορίου υπήρξε λοιπόν κρίσιμη καμπή στη βυζαντινή ιστορία και στη μελλοντική ανάπτυξη της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας.

Το χώρο του Αμορίου ανακάλυψε για πρώτη φορά ο Βρετανός λόγιος και περιηγητής William Hamilton το 1836. Η αρχαιολογική έρευνα στο χώρο άρχισε, ωστόσο, μόλις το 1987, από τον αξιωματικό καθηγητή R. Martin Harrison. Τα αποτελέσματα των εργασιών της τελευταίας δεκαετίας έδειξαν ότι ο χώρος είναι πολύ σημαντικός για τη μελέτη της βυζαντινής ιστορίας, τέχνης και αρχαιολογίας. Οι ανακαλύψεις, έως σήμερα, έχουν επικεντρωθεί στην έρευνα αρχιτεκτονικών λειψάνων στρατιωτικού και εκκλησιαστικού χαρακτήρα, αν και ελπίζεται ότι κατά τις επόμενες περιόδους θα αποκτήσουμε περισσότερες πλη-

ροφορίες για τη φύση της βυζαντινής οικιακής αρχιτεκτονικής και για το μέγεθος και τη δομή της πόλης, ιδιαίτερα στη διάρκεια των "σκοτεινών αιώνων".

Σύμφωνα με τα έως τώρα ανασκαφικά δεδομένα, κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο την πόλη περιέβαλλαν εντυπωσιακά τείχη, που πιθανώς κατασκευάστηκαν στα τέλη του 6ου αιώνα. Αυτά τα τείχη προσέταξαν ολόκληρο το χώρο, καθώς περιέκλειαν τόσο την Άνω Πόλη, χτισμένη πάνω σε τεχνητό λόφο, όσο και την πολύ πιο εκτεταμένη Κάτω Πόλη. Τα τείχη επέζησαν κατά τους "σκοτεινούς αιώνες" και πιθανώς καταστράφηκαν κατά την πολιορκία του 838. Στο μεταξύ, μια δεύτερη σειρά οχυρώσεων κατασκευάστηκε γύρω από την Άνω Πόλη από τα απομεινάρια της ρωμαϊκής πόλης και των νεκροταφείων της. Δεν διαθέτουμε ακόμη ακριβείς ενδείξεις για την ημερομηνία κατασκευής τους, φαίνεται όμως πιθανό ότι πρόκειται για το δεύτερο τέταρτο του 7ου αιώνα. Και αυτά τα οχυρωματικά έργα καταστράφηκαν στη συνέχεια και αντικαταστάθηκαν από ένα νέο τείχος κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Οι ανασκαφές στην Άνω Πόλη έδειξαν ότι εκεί ζούσε μια ακμάζουσα κοινότητα κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Ανάμεσα στα τεκμήρια συγκαταλέγεται (από το 1995) και ένας φούρνος αγγειοπλάστη, που αποτελεί μέχρι σήμερα το μοναδικό δείγμα κεραμικού κλιβάνου στη βυζαντινή Μικρά Ασία και δείχνει ότι το Αμόριο ήταν σημαντικό εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο έως το 10ο και τον 11ο αιώνα. Εκτός όμως από τα τεκμήρια για την ύπαρξη βιοτεχνικού τομέα στην Άνω Πόλη, έχουν επίσης βρεθεί ερείπια κατοικιών, εξοπλισμένων με μεγάλα αποθηκευτικά δοχεία, ενώ το περίγραμμα μιας εκκλησίας είναι ορατό στην επιφάνεια του τύμβου. Αυτό το κτίσμα δεν έχει ακόμη ερευνηθεί. Το 1990 απορραίστηκε η ανασκαφή της εκκλησίας που βρίσκεται στην Κάτω Πόλη. Πρόκειται για ένα εντυπωσιακό κτίσμα που αποτελεί τώρα το κεντρικό αξιοθέατο όλου του χώρου και του οποίου οι οικοδομικές φάσεις προσφέρουν μια επιτομή της ιστορίας του βυζαντινού Αμορίου.

Το αρχικό κτίμα της εκκλησίας της Κάτω Πόλης είχε τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής, παρόμοιας με τη βασιλική της μονής του Αγίου Ιωάννου Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, και πιθανώς κτίστηκε στα τέλη του 6ου αιώνα. Αν και σχετικά μικρή σε σύγκριση με πολλές άλλες βασιλικές της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, η εκκλησία του Αμορίου είχε πλούσιο διάκοσμο. Το δάπεδο του ιερού και του μεσαίου κλίτους ήταν στρωμένα με μαρμαροθετήματα, οι τοίχοι έφεραν μαρμάρινη επένδυση και το τέμπλο και ο άμβωνος του ναού ήταν επίσης κατασκευασμένα από μάρμαρο. Ένα μεγάλο κομμάτι του μαρμαρίνου άμβωνα ήρθε στο φως το 1996 στο βόρειο κλίτος της εκκλησίας, όπου είχε χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή του μεταγενέστερου δαπέδου. Η εκκλησία, όπως και τα τείχη της Κάτω Πόλης, υπέστη σοβαρές ζημιές από μεγάλη πυρκαγιά σε κάποια στιγμή της ιστορίας της. Το γεγονός αυτό ίσως να συνέβη κατά την καταστροφή του Αμορίου το 838, και πιθανόν να συνδέεται με την μαρτυρία των ιστορικών πηγών, σύμφωνα με την οποία, όταν έπεσε η πόλη, οι κάτοικοι της κατέφυγαν σε κάποια εκκλησία για να σωθούν, και εκεί τους έκαψαν ζωντανούς οι Άραβες πορθητές.

Το αξιοσημείωτο είναι ότι η εκκλησία της Κάτω Πόλης σύντομα αναστήθηκε από τις στάχτες της, ανοικοδομήθηκε σε ολόκληρο με πλήρη διάκοσμο. Μεταγράφηκε το βασικό μεν τρούλλο, χαρακτηριστική της μεσοβυζαντινής περιόδου, και το σχέδιό της μπορεί άνετα να συγκριθεί με εκείνο της Αγίας Ειρήνης στην Κωνσταντινούπολη (μετά την ανοικοδόμησή της το 740). Η εκκλησία του Αμορίου απέκτησε νέο μαρμάρινο δάπεδο και ένας νέος άμβωνας κατα-

σκευάστηκε στο κέντρο του ναού. Οι τοίχοι του διακοσμήθηκαν με τοιχογραφίες και η οροφή με ψηφιδωτά από γυάλινες ψηφίδες, πολλές από τις οποίες ήταν χρυσές.

Μέσα στα συντρίμια του κτίσματος βρέθηκαν πολλά απομεινάρια μεσοβυζαντινών εκκλησιαστικών σκευών. Πολλά από τα αρχιτεκτονικά καταλόγια διατηρούν ίχνη πολύχρωμων διακοσμημάτων, ενδεικτικών της λαμπρότητας και της πολυχρωμίας του ναού στις μέρες της δόξης του. Ο ναός συνέχισε να χρησιμοποιείται πιθανώς έως και το 12ο αιώνα, προτού εγκαταλειφθεί και ερμηνωθεί στη διάρκεια της τουρκικής περιόδου. Από τα αρχαιολογικά τεκμήρια συμπεραίνεται ότι η εκκλησία δεν μετατράπηκε ποτέ σε τζαμί.

Τα αποτελέσματα των ανασκαφών από το 1988 μέχρι σήμερα δείχνουν ότι, τουλάχιστον από το δεύτερο μισό του 9ου αιώνα, η πολιρχία της Άνω Πόλης αποτελούσε τον πυρήνα της βυζαντινής πόλης του Αμορίου. Οι κάτοικοι όμως συνέχισαν να χρησιμοποιούν και τμήματα της Κάτω Πόλης, παρά το γεγονός ότι ήταν απροστάτευτη, καθώς βρισκόταν εκτός των τειχών. Έτσι, ενώ κάποια από τους κατοίκους της μεσοβυζαντινής περιόδου συνέχισαν να χρησιμοποιούν και να φροντίζουν την εκκλησία, άλλοι ζούσαν σε κατοικίες κτισμένες πάνω και πίσω από τα ερείπια των τειχών της Κάτω Πόλης. Τα νομίσματα που βρέθηκαν δείχνουν ότι αυτά τα κτίσματα κατοικούσαν ακόμη κατά τον 11ο αιώνα, ενώ ένας μικρός "θησαυρός", που περιείχε και ένα νόμισμα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ι' (1059-1067), και ο οποίος βρέθηκε θαμμένος σε κάποιο δωμάτιο, υποδηλώνει τα αισθητά αβελαιότητα και ανασφάλεια που κατείχαν τους πάντες στη βυζαντινή Μικρά Ασία μετά την πρώτη τουρκική επιδρομή του 1068, και ιδιαίτερα μετά την πανωλεθρία στο Μαντζικέρτ το 1071.

Η ήττα του αυτοκράτορα Ρωμανού Δ' από τον Άλη Αρσλάν αποτέλεσε μια ακόμη κρίσιμη καμπή στη βυζαντινή ιστορία. Για το Αμόριο σηματοδοτεί το τέλος της περιόδου δόξης και μεγαλοσύνης της πόλης. Υπό τους Βυζαντινούς το Αμόριο έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στη στρατιωτική, πολιτική και θρησκευτική ιστορία του μεσαιωνικού κόσμου. Οι ανασκαφές φωτίζουν την ιστορία αυτή, εμπλουτίζοντας και επιβεβαιώνοντας τις μαρτυρίες των γραπτών πηγών. Ο χώρος του Αμορίου είναι όμως πολύ μεγάλος και καλύπτει έκταση 70 εκταρίων. Έχουμε να μούβουμε πολλά ακόμη, και ελπίζουμε να βρεθούν τα αναγκαία κονδύλια ώστε οι ανασκαφές να συνεχιστούν και τον 21ο αιώνα. Αξίζει να δοθεί στο Αμόριο η ευκαιρία να αποκαλύψει περισσότερες από τους ανεκτίμητους θησαυρούς του και να πάρει έτσι τη θέση που του αξίζει στην ιστορία του Βυζαντίου και την αρχαιολογία της Μικράς Ασίας.

Ευχαριστίες

Οι ανασκαφές στο Αμόριο γίνονται με την άδεια και υπό την εποπτεία του τουρκικού Υπουργείου Πολιτισμού. Σφειλούμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στις αρχές, τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, για τη γενναία υποστήριξη και βοήθεια που μας παρείχαν κατά την τελευταία δεκαετία.

Δημοσιεύσεις

Προκαταρκτικές αναφορές για τις περιόδους από το 1988 έως το 1997 παρουσιάζονται ετησίως στα *Anatolian Studies*. Για τα έτη 1995 και 1996 ετοιμάστηκαν αναφορές και για το *Dumbarton Oaks Papers*.

Οι Συγγραφείς

Ο Δρ Chris Lightfoot (Πανεπιστήμιο του Durham) και η Ολγα Καραγιάγου (ισοψ. Δρ. Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης) είναι μέλη της διεθνούς ανασκαφικής ομάδας που εργάζεται στο Αμόριο.